

SAHRA ALTI AFRİKA ÜLKELERİNDE DİŐ YARDIMLARIN KALKINMAYA ETKİSİ: İSLAM KALKINMA BANKASI ÖRNEĞİ*

Ahmet BİÇER†
Ahmet TIKTIK‡

Özet

Dış yardımlar ülkelerin kalkınma süreçlerini teşvik ederek ekonomik ve sosyal gelişimlerine yardımcı olması hedeflenen yardımcı unsurlardır. Dış yardımlar aracılığı ile alıcı ülkelerin altyapı yatırımları, yoksulluğun giderilmesi, acil insani müdahaleler, barışın korunması ve borç yükünün hafifletilmesi hedeflenirken; donör ülke ve kuruluşlar açısından insani unsurların dışında ekonomik, politik ve güvenlik konularına dair kazanımlar ön plana çıkmıştır. Bu durum ise dış yardımların kalkınmaya yönelik performansını doğrudan etkilemektedir. Çalışmamızda en temelde dış yardım ve kalkınma arasındaki ilişki İslam Kalkınma Bankası'na (İKB) üye Sahra altı Afrika ülkelerine ait veriler üzerinden incelenmiştir. Sabit etkiler yöntemi kullanılarak yapılan panel veri analizinde İslam Kalkınma Bankası'na üye 20 Sahra altı Afrika ülkesinin 29 yıllık 9 bağımsız ve bir bağımlı değişkene ait verileri kullanılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar itibariyle dış yardımların bir sürekliliğinin bulunduğu, temel ve insani ihtiyaçlara yönelik alanlarda önemli sayılabilecek faaliyetlerin gerçekleştirildiği fakat etkilerinin daha çok yerel düzeyde ve mikro ölçekte kaldığı görülmüştür. İKB yardımlarının kalkınmaya olan etkisinin anlamlı görülmesine rağmen ülkelerin kalkınmasına yönelik makro ölçekte önemli bir ivme sağlayamadığı ve istenen etkiyi gösteremediği sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar bağlamında dış yardımlar ile ilgili bir paradigma değişikliğinin gerekliliği yönündeki iddia desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afrika, Dış Yardım, İslami Finans, İslam Kalkınma Bankası, Kalkınma

THE EFFECT OF FOREIGN AID ON DEVELOPMENT IN SUB-SAHARAN AFRICAN COUNTRIES: THE CASE OF THE ISLAMIC DEVELOPMENT BANK

Abstract

Foreign aids are supporting elements that are aimed to help the economic and social development of countries by promoting their development processes. Investing in infrastructure, poverty reduction, urgent humanitarian intervention, peacekeeping and alleviating the debt burden of the recipient countries is aimed through foreign aid. Putting aside humanitarian elements, in terms of the donor countries and organisations, gains on economic, political and security issues have come to the forefront. This situation directly affects the development was examined through the data of sub-Saharan African countries, who are members of the Islamic Development Bank (IDB). Using the fixed effects method for a panel data analysis, 9 independent and one dependent variable from 29 years worth of data belonging to 20 sub-Saharan African countries, member of the Islamic Development Bank, were used. Through results, it has been seen that even through there is a continuity of Foreign aid and activities that can be considered important in the fields of basic and humanitarian needs, the affects stay mostly at a local level and at micro scale. Although the impact of IDB aid on development is seen as quite meaningful, it has been concluded that it could not provide a significant acceleration in the development of countries on a huge scale and could not achieve the desired effect. In the context of these results, the claim that a paradigm change regarding foreign aid is necessary was supported.

Keywords: Africa, Foreign Aid, Islamic Finance, Islamic Development Bank, Development

Giriş

2021 yılında, Kalkınma Yardımları Komitesi (OECD-DAC) üyesi ülkeler tarafından toplam 178 Milyar dolar dış yardım akışı sağlanmıştır. Yardımlar yıllar itibariyle bir önceki yıla göre genel itibariyle artarak devam etmekte olup 2021 yılında da 2020 yılına göre %4,4'lük bir artış gerçekleşmiştir (OECD, 2022). Kalkınma yardımlarının dağılımına bakıldığında ise akışların en çok sırasıyla Sahra altı Afrika, Orta doğu, Kuzey Afrika ve Güney Asya bölgelerinde

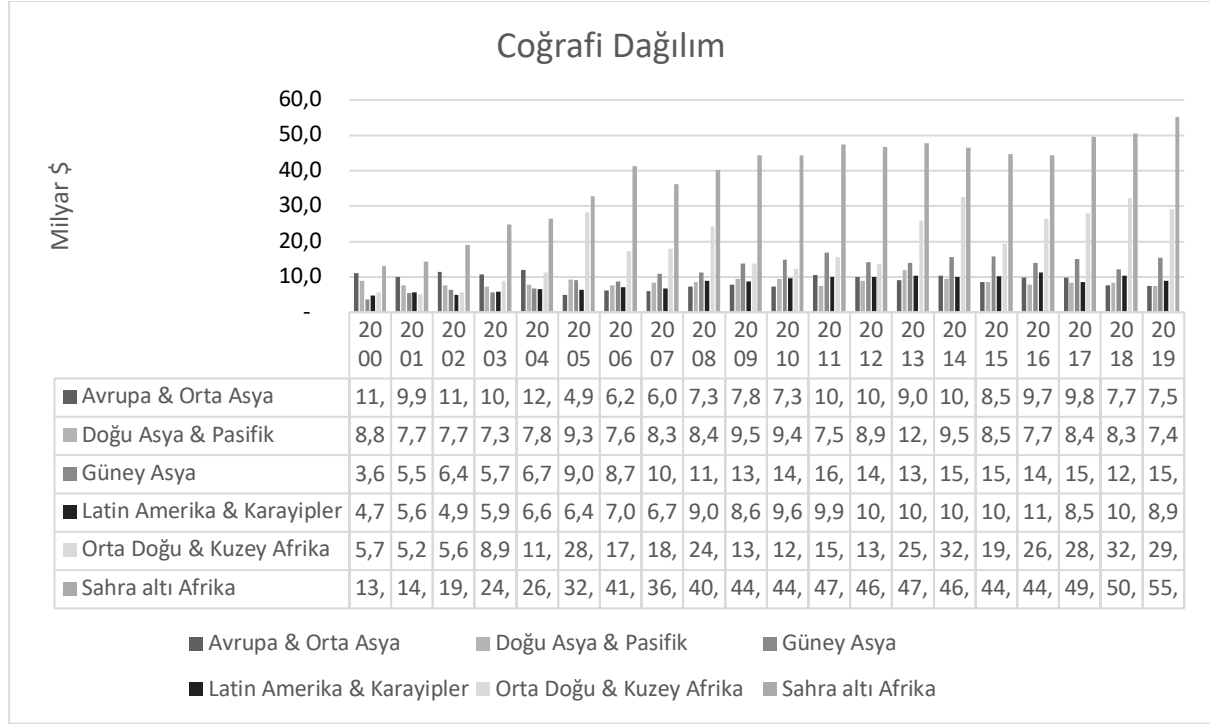
* İlgili çalışma İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Uluslararası Finans bölümünde Dr. Ahmet Tıktık danışmanlığında devam eden doktora tezinden türetilmiştir.

† Doktora Öğrencisi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Uluslararası Finans Bölümü, İstanbul / Türkiye, ahmetbicer4@gmail.com.

‡ Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul / Türkiye, ahmet.tiktik@izu.edu.tr.

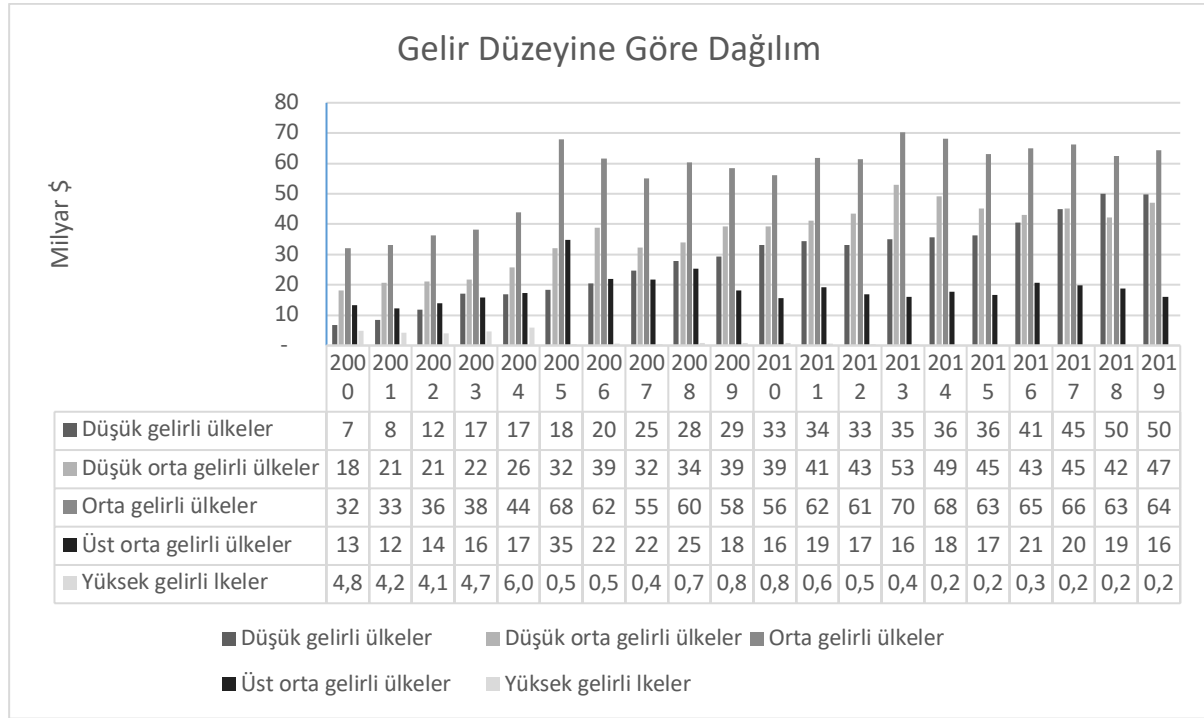
bulunan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yönlendirildiği görülmektedir. Nitekim Grafik 1'e bakıldığında söz konusu dış yardımların sırasıyla %55, %29 ve %15 ile yukarıda belirtilen bölge ülkelere aktarıldığı görülmektedir. Bu bölgelerde bulunan ülkeler içerisinde de dış yardım akışları daha çok gelişmekte olan ülkelere yönlendirilmiştir. Bu kapsamda söz konusu dağılımın detayı Grafik 2'de belirtilmiştir.

Grafik 1 . Dış yardımların Coğrafi Dağılımı (World Bank, 2022)

Söz konusu istatistiklere bakıldığında dış yardım akışlarının performansının analiz edilmesinde Sahra altı Afrika bölgesinin ve kuruluş amacı üye ülkelerinin kalkınmasını gerçekleştirmek olan İslam Kalkınma Bankası'nın incelenmesinin iyi bir vaka olduğunu belirtebiliriz. Diğer yandan finansmanı sağlayan kaynak kuruluşun dış yardımı koşula bağlaması, kullandıracağı finansman ürünü, fiyatlaması, alınan kararların politik arka planı veya karar mekanizmalarına müdahale edilmesi gibi finansmanın çıktısını ve geri ödeme kabiliyetini değiştirdiği için performansa doğrudan etki eden unsurlar bağlamında farklı bir konuma sahip olan İslam Kalkınma Bankası'nın örnek olarak ele alınması karşılaştırma ve değerlendirme açısından anlamlıdır. Bu sebeple çalışmamızın en temelde amacı olan dış yardım ve kalkınma arasındaki ilişkinin ve bu kapsamda İslam Kalkınma Bankası (İKB) yardımlarının performansının Sahra altı Afrika ülkelerine ait veriler üzerinden incelenmesinin yerinde ve anlamlı olduğunu söyleyebiliriz.

Grafik 2: Dış Yardımların Gelir düzeyine göre dağılımı (World Bank, 2022)

Sabit etkiler yöntemi kullanılarak hesaplaması yapılan panel veri setinde İslam Kalkınma Bankası'na üye 20 Sahra altı Afrika ülkesinin¹⁶ 29 yıllık 9 bağımsız ve bir bağımlı değişkene ait veriler dikkate alınmıştır. Çalışmaya konu ülkelerin önceki yıllara ait verileri kullanılarak dış yardımların katkıda bulunduğu alanları temsil eden bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenimiz olan İnsani Gelişme Endeksi'ne olan etkileri incelenerek elde edilen ampirik kanıtlar üzerinden sonuç elde edilmiştir. Nihai olarak dış yardım performansına dair bir değerlendirmeyi ortaya koyduğumuz çalışmada aynı zamanda İslam Kalkınma Bankası yardımlarının da diğer çok uluslu kuruluşlar tarafından sağlanan yardımlar ile bir karşılaştırması yapılmaktadır. Böylece dış yardımların Sahra altı Afrika ülkelerinin kalkınmalarına yardımcı olup olmadığı, bölge ülkelerinin kalkınması için dış yardımların her zaman olumlu bir netice sağlamamış olmasına rağmen niçin devam ettiği ve İslam Kalkınma Bankası yardımlarının performansının eğer başarılı ise bunun genele uygulanmasının mümkün olup olmadığı sorusuna cevap verilmiştir.

Literatürdeki bir çok çalışmada bağımlı değişken olarak büyümeyi temsilen kişi başı reel GSYİH rakamı dikkate alınmış olmasına rağmen çalışmamızda içerisinde sağlık, yaşam kalitesi, bilgi, beceri, eğitim ve sanitasyon gibi insani ihtiyaçları kapsayan ve bu anlamda kaliteli bir büyüme diyebileceğimiz durumu içeren İnsani Gelişme Endeksi (İGE) dikkate alınmıştır. Ekonomik büyüme, ülkelerin kurumsal düzenlemeleri, hukuksal ve anayasal örgütlenmeleri, uluslararası katılımları, uluslararası örgütler üzerindeki etkileri, kültürü, dini ve sosyal yapısı, doğal kaynaklarının elverişli olması ve jeopolitik önemini yansıtan sosyo-ekonomik konumu ile ilişkili bir gösterge olarak önemlidir. Fakat kalkınmayı yansıtmaması bakımından tek başına yeterli bir gösterge değildir. Bu sebeple içerisinde insani unsurları çokça barındıran ve daha çok refah kavramı ile ifade edebileceğimiz bir süreci kapsadığı için İGE verisi dikkate alınmıştır. Diğer yandan bağımsız değişkenler olarak ise, sabit sermaye yatırımları, dış yardım rakamları, yönetişime dair veriler, dışa açıklık, tasarruf ve ölüm oranı (her 1000 kişide 5 yaş altı ölüm) dikkate alınmıştır. Bu değişkenler literatürdeki çalışmalardan

¹⁶ Benin, Burkina Faso, Çad, Fildişi Sahilleri, Gabon, Gambiya, Gine, Gine Bissau, Kamerun, Komorlar, Mali, Moritanya, Mozambik, Nijer, Nijerya, Senegal, Sierra Leone, Sudan, Togo, Uganda.

yola çıkarak belirlenmiş olup hem ekonomik sisteme dair temel unsurları barındırmakta hem de insanın refah artışı belirleyen sosyal ve insani unsurları içermektedir.

Çalışmamızda makroekonomik göstergeler üzerinden bir inceleme yapılıyor olmasından dolayı Burnside ve Dollar'ın literatürdeki çalışmaları bizim için önemli bir kriter olmuştur. Söz konusu araştırmacılar makroekonomik değişkenleri modellerine dahil ederek kalkınma ve büyüme tahminlerinde farklı bulgular elde etmişlerdir. Sonrasında Barro (Barro R. J., 1991) modeline insan sermayesini dahil ederek modelin kapsamını genişletmiştir. Bu durum insan sermayesinin modele dahil edilmesi ile niteliksel faktörlerin etkisi arttırmıştır. Ayrıca Kormendi, Meguire, Fischer (Fischer, 1993) ve Easterly (Easterly W. , 1993)'de makroekonomik faktörlere dikkat çekerek kurgularında bu unsurlara yer vermişlerdir. Bunun yanı sıra Ramesh Durbarry, Norman Gemmell and David Greenaway (Durbarry, Gemmell ve Greenaway, 1998) gelişmekte olan ülkeleri inceledikleri çalışmalarında genişletilmiş Fischer-Easterly modelini kullanarak hem çapraz kesit hem de panel veri tekniklerini kullanarak tahminlerde bulunmuşlardır. Bu yöntemler çalışmamız açısından da önemli görülmüştür ve örnek alınmıştır. Böylece çalışmamızda incelemeye konu ülkelerin dış yardımlara niçin ihtiyaç duyduğu ve dış yardımların söz konusu ülke ekonomileri içerisinde hangi aşamaya geldiği ve daha sonra bu bağlamda İslam Kalkınma Bankası'nın performansına ilişkin değerlendirme yapılarak sonuç ve öneriler ile çalışmamız nihayete erdirilmiştir.

1. Dış Yardımların Ülke Ekonomileri İçerisindeki Yeri

Sahra-altı Afrika bölgesinde alt yapı yatırımları için her yıl ortalama 130 milyar dolar ile 170 milyar dolar arası finansmana ihtiyaç duyulmaktadır (Marais ve Labuschagne, 2019). Finansman ihtiyacı duyulan bu projeler için mevcut sermayesi yeterli gelmeyen kıta ülkeleri bu finansmanı kıta dışından temin etmektedir. Finansör olan uluslararası kurumlar ise kıta ülkelerini ticari potansiyeli sebebiyle "karlı" bulmaktadırlar. Çünkü bu yatırımların gelişmekte olan ülkeler düzeyinde yapılması durumunda yıllık büyüme rakamının %1,7 daha fazla olacağı tahmin edilmektedir. Nitekim sınırları içerisinde çok sayıda gelişmekte olan ülkenin bulunduğu Afrika kıtasındaki altyapı yatırımlarının toplam fonlanma tutarı 2018 yılı itibariyle 100 milyar doları aşmış bulunmaktadır (ICA, 2022). Söz konusu toplam fonların %37'si Afrika hükümetleri tarafından sağlanırken %25'i Çin, %20'si Afrika Altyapı Konsorsiyum üyeleri ve kalan %18'lik kısım ise özel sektör ve diğer aktörler tarafından finanse edilmektedir. Bu bağlamda dış yardımların Sahra altı Afrika bölgesindeki ülkelerin milli gelirlerine ve hükümet harcamalarına olan oranları incelendiğinde söz konusu ülkelerin bütçeleri içerisinde önemli bir yer edindiğini ifade edebiliriz.

Tablo 1a ve Tablo 1b incelendiğinde oranların genel itibariyle günümüze yaklaştıkça düştüğü fakat Mozambik gibi halen diğer ülkelere göre çok daha yüksek kabul edilebilecek oranlar mevcuttur. Tablo 2'de ise Sahra altı Afrika bölgesinden seçilmiş örnek ülkeler için alınan dış yardımların hükümet harcamalarına olan oranına bakıldığında, oranların çok daha yüksek olduğu görülmektedir. Son yıllardaki oranlara bakıldığında ise söz konusu ülkeler için oranların hala yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 1a: Dış Yardımların Alıcı Ülke Milli Geliri İçerisindeki Payı. Kaynak: (World Bank)

Ülkeler / Yıllar	Benin	Burkina Faso	Çad	Fildişi Sahili	Gabon	Gambiya	Gine	Gine Bissau	Kamerun	Komorlar
2009	6.98	11.61	6.27	10.25	0.73	8.80	3.32	18.22	2.48	5.62
2010	7.27	10.65	4.75	3.52	0.85	8.00	3.26	15.24	2.09	7.71
2011	6.30	8.47	3.86	5.89	0.44	9.85	3.04	10.91	2.11	5.41
2012	4.59	9.41	3.94	11.22	0.45	10.03	8.43	8.08	2.08	10.02
2013	5.30	7.99	3.72	4.26	0.55	8.34	5.87	10.29	2.37	7.28
2014	4.53	8.42	2.94	2.68	0.64	8.36	6.63	10.09	2.47	6.51
2015	3.87	8.84	5.71	1.45	0.75	8.47	6.23	8.85	2.18	6.78
2016	4.27	8.40	6.30	1.31	0.32	6.31	6.71	16.28	2.36	5.28
2017	5.41	6.57	6.58	1.66	0.76	19.27	4.60	8.38	3.54	6.20
2018	4.07	7.21	7.90	1.72	0.74	14.26	5.19	10.57	3.07	7.67

Tablo 1b: Dış Yardımların Alıcı Ülke Milli Geliri İçerisindeki Payı. Kaynak: (World Bank)

Ülkeler/ Yıllar	Mali	Moritanya	Mozambik	Nijer	Nijerya	Senegal	Sierra Leone	Sudan	Togo	Uganda
2009	10.08	7.89	17.31	6.07	0.59	6.37	16.78	5.13	14.72	7.23
2010	10.63	6.72	18.08	8.95	0.60	5.86	17.58	3.12	11.84	6.44
2011	10.11	5.78	14.62	6.91	0.47	6.02	14.61	3.22	13.21	5.73
2012	8.31	6.27	12.73	9.14	0.44	6.20	11.21	2.96	6.32	6.14
2013	10.91	4.19	13.67	7.50	0.52	5.35	9.18	3.11	5.21	6.00
2014	8.84	4.11	12.02	8.09	0.47	5.71	18.67	1.43	4.56	5.13
2015	9.38	5.50	11.62	8.55	0.51	5.00	22.75	1.53	4.62	5.16
2016	8.83	4.89	13.14	8.87	0.63	3.94	21.16	1.55	2.77	6.17
2017	9.15	4.38	14.08	10.56	0.92	4.45	14.91	1.94	5.39	6.70
2018	9.05	6.39	12.53	8.95	0.87	4.44	13.37	2.86	4.16	6.08

İlgili oranlar, dış yardımların alıcı ülkeler için vazgeçilmesinin zor ve ekonomik kabiliyetlerinin törpülediği yönündeki tartışmayı desteklemektedir. Ayrıca dış yardımların insani yardım kaygısı dışındaki amaçlarının olduğu yönündeki iddiayı da kuvvetlendirmektedir.

Tablo 2: Alınan dış yardımların hükümet harcamalarına olan Oranı. Kaynak: (World Bank)

Ülke İsimleri / Yıllar	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Burkina Faso	116.6	111.3	121.9	100.4	98.35	102.1	97.53	73.66	71.00	63.03	62.56	63.94	54.53	34.20	40.17
Kamerun	15.53	17.24	18.30	16.60	18.80	32.02	25.65
Fildişi Sahilleri	6.76	3.61	10.02	5.58	15.57	67.67	22.77	40.77	70.76	29.99	20.55	10.57	9.49	10.56	11.13
Gabon	2.46	3.03	4.01	4.00	1.74	4.55	5.06
Mali	78.55	90.37	94.38	95.93	82.10	74.61	79.89	79.68	66.74	79.63	66.39	74.69	69.77	70.77	71.00
Mozambik	86.78	66.35	55.81	68.62	77.25	61.79
Senegal	26.73	20.97	21.86	21.77
Sudan	27.40	19.33	..	24.04	24.74	12.60	13.87	14.91
Togo	21.93	24.33	20.88	27.98	75.07	99.33	82.93	92.55	36.17	29.29	28.55	26.81	20.36	46.91	31.00
Uganda	47.00	53.35	58.12	49.92

2. İslam Kalkınma Bankası

İslam Kalkınma Bankası 1974 yılında, İslam İşbirliği Teşkilatı üyesi ülkeler tarafından üye ülkeleri ve üye olmayan ülkelerdeki Müslüman toplulukları kalkındırmak amacıyla kurulmuş çok uluslu bir kalkınma bankasıdır. Banka, İslami ilkelere bağlı olacak şekilde üye ülkeler ve Müslüman topluluklar arasında ticaretin geliştirilmesi, sermaye ve finans desteğinin sağlanması, teknik yardım, eğitim desteği ve araştırma-geliştirme faaliyetlerinde bulunmaktadır. Bu kapsamda daha iyi bir yaşam ve refah düzeyinin artışı için gerekli olan ekonomik ve sosyal altyapıyı sağlamaya çalışmaktadır.

Bu genel çerçevenin içerisinde İslam Kalkınma Bankası yoksul kesimleri yardım alan pozisyondan kendi kendine yetebilen ve böylece sosyo-ekonomik kalkınmayı hızlandırabilecek gruplar haline getirmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda belirlemiş olduğu strateji kapsamında planladığı yardımlar ile hem iyi bir yatırım yapmış olmayı hem de dezavantajlı nüfus ile karşılıklı kazanmayı hedeflemektedir (IsDB, 2021b). Böylece İKB ilgili kesimlere yalnızca yeterli ve uygun araçlara erişim sağlamış olmayı yeterli bulmamakta, ekonomik olarak sisteme tam dahil olmalarını da sağlamaya çalışmaktadır. Bu anlamda aşağıdaki hesaplaması yapılan tahmin ile İslam Kalkınma Bankası'nın faaliyet gösterdiği alanlar içerisinde kişi başına gelirin en düşük olduğu bölgedeki dış yardım faaliyetlerinin performansı incelenmiştir.

3. Model Tahmini

Yapılan hesaplama sonucu ortaya çıkan bulgulara göre sabit sermaye yatırımlarının gayri safi milli hasıla içerisindeki payını gösteren SSY/GSYİH değişkeni pozitif ve anlamlı olarak bulunmuştur. Bu durum sabit sermaye yatırımlarının gayrisafi milli hasıla içindeki oranının artması İnsani Gelişme Endeksi'ni arttırdığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte İslam Kalkınma Bankası dış yardımlarının gayrisafi milli hasılaya olan oranını gösteren İKBY/GSYİH değişkeni de pozitif ve anlamlıdır. Bu durum, İslam Kalkınma Bankası yardımlarının gayrisafi milli hasılaya oranındaki artışının İnsani Gelişme Endeksi'ni arttıracak olduğunu göstermektedir. Diğer yandan işgücüne katılım oranı ve doğrudan yatırım oranları

anlamli ve negatif bulunmuştur. Bu anlamda iş gücüne katılım ve doğrudan yabancı yatırım değişkenleri negatif ve anlamli bulunmuştur. İş gücüne katılım oranı, mal ve hizmet üretimi için emek sağlayabilecek 15 yaş ve üstü ekonomik olarak aktif sayılan nüfusun oranıdır. Bir başka ifade ile 15 yaş üstü nüfusun içerisindeki emek arzıdır. Bu oranın içerisinde çalışan, işsiz ve ilk defa çalışacak olan iş arayışındaki kişiler de mevcuttur. Bu nedenle söz konusu oranın yüksek olması emek arzının çok olduğunu göstermektedir. Çalışmamıza konu ülkelerde ise istihdam açığının olması bu emek arzının üretime katılamamasına neden olmaktadır. Bu sebeple hesaplamamıza konu iş gücü oranının artışı açık oranını arttıracak için kalkınma endeksini negatif etkilemektedir. Son olarak ölüm oranı da negatif ve anlamli bulunmuştur. Bu kapsamda bu değişkenlerde meydana gelen artışların İnsani Gelişme Endeksi'ni azalttığı görülmektedir.

Tablo 3a: Sahra Altı Afrika Ülkelerinde Dış Yardımların Kalkınmaya Etkisine dair Tahmin Sonuçları¹⁷

Bağımsız Değişken: İGE/HDI	
Değişkenler	
SSY/GSYİH	0.238*** (0.0659)
TDY/GSYİH	0.0104 (0.0366)
İKBY/GSYİH	0.781*** (0.245)
Yönetişim	-0.00841 (0.100)
Dışa Açıklık	9.07e-05 (0.000327)
İGKO	-0.00579*** (0.00167)
DYY	-0.00120** (0.000562)
Tasarruf	-5.17e-05 (0.000379)
Ölüm Oranı	-0.000817*** (0.000228)

4. Tahmin Sonuçları Bağlamında Dış Yardımların Kalkınmaya Etkisi ve İslam Kalkınma Bankası

İslam Kalkınma Bankası yapmış olduğu yardımlarda İslami finans ürünlerinin kullanımı ve yardım alan ülkelerin iç işleyiş, iç siyaseti desteklemek veya güvenlik konularında bir yönlendirme veya koşulluluk durumunu şart koşmaması İslam Kalkınma Bankası'nın farklı olduğu ana hususlardır. Güvenlik, siyaset ve ekonomik alanlar donörler tarafından müdahil olunan alanlardır. Koşulluluk şartının olmaması dış yardımların siyasi bir etkiden ziyade doğrudan belirlenen, kalkınmaya yönelik, hedefleri gerçekleştirmeye yönelik faaliyetler kapsamında yürütüldüğünü göstermektedir. Fakat söz konusu dış yardımların bu yönelişi temel hedef olan kalkınma ve refah artışının gerçekleşmesine ne derece katkıda bulunduğuna ise

¹⁷ Parantez içerisinde yazılı olan rakamlar ilgili katsayıların standart hatalarını temsil etmektedir. t oranı, ilgili değer için parantez içindeki sayıya bölünmesiyle elde edilmektedir.

tartışmalıdır. Tahmin modelimizde yer alan değişkenler kapsamında da bu husus tartışılmıştır.

Bu değişkenlerden yola çıkıldığında Sahra altı Afrika ülkelerine yapılan sabit sermaye yatırımları İslam Kalkınma Bankası yardımlarının yönlendirildiği alanlar ile uyumludur. Çünkü sabit sermaye yatırımlarına yapılan harcamalar arazi iyileştirmelerinden, tesis, makine ve ekipman alımlarına, okul, hastane, endüstriyel yapılar ve yaşam alanlarının ulaşımını kolaylaştıracak yol (demiryolu, karayolu, vd.) yapımlarına kadar birçok alt yapı ve üst yapı kalemini içermektedir.

Örneğin İslam Kalkınma Bankası 2019 yılı itibariyle Bangladeş ve Cibuti'deki Denizaltı Telekomünikasyon Projesi'ne ait yatırımı 82.8 Milyon dolar ile desteklemiştir. Bu proje ile toplamda 110 Milyondan fazla kişinin internet erişimi sağlanmış olup, iki ülkeyi Güneydoğu Asya, Orta Doğu ve Batı Avrupa denizaltı internet ağına bağlayarak uluslararası ses ve veri talebinin karşılanmasına yardımcı olmuştur.

2017 yılı itibariyle İKB sanitasyon ve kentsel gelişim projeleri kapsamında 680 Milyon dolar bütçe onaylamıştır. Bu kapsamda Bangladeş, İran, Lübnan, Mali, Tacikistan ve Özbekistan'da tamamlanan projeler çerçevesinde 193.200 hanenin yararlanabileceği toplamda 800.000'den fazla kişinin içilebilir su erişimi ve sanitasyon hizmetlerine yönelik altyapı faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda güncel olarak 8.6 Milyar dolar değerindeki 300 projenin uygulaması devam etmekte olup bankanın aktif portföyünün çoğunluğu altyapı projelerinde yoğunlaşmıştır¹⁸ (IsDB, 2020) (IsDB, 2018).

Yapılan bu çalışmalar İKB'nin bölgeye yönelik kısa ve orta vadeli hedefleri arasında yer alan büyüme, istikrarın sürdürülmesi ve alt yapı hizmetlerinin tamamlanması hedefleri ile de uyumludur. Benzer şekilde İslam Kalkınma Bankası'nın belirtmiş olduğu amaçlara ulaşabilmesi tarafında da anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sebeple sabit sermaye yatırımlarına yapılan bu harcamaların kalkınmaya olumlu etki etmesi sebebiyle bankanın programına da uygun bir işlem olduğu söylenebilir.

Sabit sermaye yatırımlarına yapılan harcamalar özellikle istihdam oluşturması açısından da önemlidir. Örneğin 2020 yılı itibariyle Sudan'da gerçekleştirilen Pamuk Çırcır Projesi ile 150.000 kişiye istihdam sağlanmıştır. Benzer şekilde Dangara Vadisi Sulama Şebekesi Projesi kapsamında 6.000 çiftçi ve 5.000 diğer sektör çalışanları için istihdam oluşturulmuştur (IsDB, 2021).

İşgücüne katılım oranını temsil eden değişkenimiz incelendiğinde ise analiz sonuçları itibariyle bir negatif etki görülmektedir. İş gücüne katılımın olmaması işsizliğin ve bu da insanların temel ihtiyaçları için yeterli gelir kazanımı ve harcamayı yapamamasına sebep olmaktadır. Kalkınma ve refah değerinin yüksek olduğu ülkeler ile karşılaştırıldığında iş gücüne katılımın bu ülkelerde yüksek olduğu görülmektedir. Çalışmamıza konu ülkelerde ise mevcut yardım çalışmalarının istihdamı arttırması ve iş gücü eksikliğini gidermesi gerektiği düşünülebilir. Lakin, modelimizdeki bu değerler içerisinde işsiz ve ilk defa çalışacak kişi bilgisinin de bulunuyor olması detayı atlanmamalıdır. Çünkü çalışmamıza konu ülkelerde emek arzı çok yoğun olmakla beraber yeterli iş arzı sunulmamaktadır. Bu sebeple nüfus artışı emek arzını arttırmakta fakat yeterli iş imkânı sunulmamaktadır. Bir başka ifade ile dış yardımların etki ettiği istihdam artışı işgücüne katılan nüfus artışından az gerçekleşmektedir. Bu durum dış yardımların kişileri çalışma yönünde pasif hale getirdiği fikrini destekler nitelikte görünse de dış yardım miktarları kişilere iş bıraktıracak seviyede değildir. Bu sebeple modelimizde yer alan değişkene ilişkin

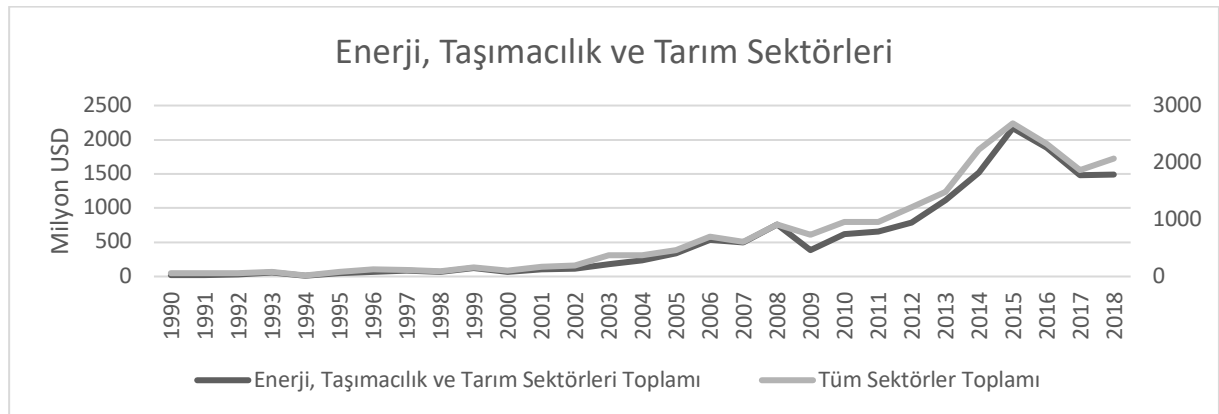
¹⁸ Daha fazla bilgi için bakınız: <https://www.isdb.org/projects/map>

çıktılar kapsamında söz konusu fikrin bu anlamda geçerli olmadığını söyleyebiliriz.

İş gücüne katılım, sabit sermaye yatırımları ve sonraki değişkenlerimizden biri olan dışa açıklık kalemlerini beraber düşündüğümüzde ise hem istihdam oluşumu hem de istihdamı oluşturacak olan tarım, taşımacılık, eğitim, enerji ve sağlık alanlarındaki gelişmelerin desteklenmesi gerektiğini belirtebiliriz. İslam Kalkınma Bankası yardımlarının en çok yönlendirildiği sektörlerin ise enerji, taşımacılık ve tarım sektörleri olduğunu gözlemlediğimizde burada bir uyumun olduğunu mevcuttur. Bu anlamda hem sermaye yatırımlarına harcama yapıp hem de bu harcamaları ülkenin ihtiyacına ve kalkınmasına yönelik temel alanlara yönlendirilmesi teorik olarak oldukça anlamlıdır. Çünkü bölge ülkelerinin ihracat yapabileceği bu anlamda dış dengeyi sağlayabileceği enerji sektörüne; coğrafi konumunu kullanarak geçiş güzergahı olabilecek bir lojistik güzergahı ve ticareti kolaylaştıracak taşımacılık alt yapısına; bölge halkının istihdamını arttıracak olan tarım sektörüne yönelik alt yapı ve üst yapı harcamaları bu kapsamda seçilmiş önemli sektör tercihleridir. İlgili ülkelere yapılan toplam dış yardımların ortalama %66'sını enerji, taşımacılık ve tarım sektörlerinin toplamı oluşturmaktadır. Yıllar itibarıyla bu oran %60 ile %80 arasında değişmektedir. Tarım sektöründeki dalgalanma sık görülmekle birlikte üç sektörün toplamını oluşturan grafik toplam yardım miktarı ile daha uyumlu bir trend izlemektedir.

Bu sektörlerde yapılan harcamalar istihdamı arttırmakla beraber yeterli seviyeye getirememiştir. Çünkü iş gücü açığı hala yüksek seviyelerdedir. Fakat yaşam kalitesini etkileyen sanitasyon hizmetlerine erişimin artması, alt yapı çalışmalarının tamamlanması ve sağlık sektörünün imkanlarının artması ölüm oranlarında azalışı desteklemektedir.

Grafik 3: İslam Kalkınma Bankası Yardımlarının Enerji, Taşımacılık ve Tarım Sektörüne Yönelik Yardımları
Kaynak: (IsDB, 2020)

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz istihdamı arttıracak gelişmeler, uluslararası ticarete aktif rol alabilecek alt yapı ve üst yapı inşası, yabancı para girişini arttıracak girişimler dış ticaret açığını kapatmaya yardımcı olmakla beraber dış yardıma ihtiyaç duyan ülkelerin kendi kendine yetebilir bir mekanizma haline gelebilmesi için de önemli bir kriterdir. Çünkü sürekli dış yardım ile devam eden ülkeler bir süre sonra donör ülkelere bağımlı hale gelmekte, kendi kabiliyetlerini kaybetmekte ve bu durum akabinde söz konusu ülkeler ekonomik, siyasal ve sosyal olarak zayıf hale getirmektedir. Nitekim bu durum ülkelerin yatırım yapılabilir seviyeye ulaşmasını da engellemekte ve yönetim anlamında sorunları beraberinde getirmektedir. Bu paradoks sebebi ile donör ülke ve kuruluşlar yardımların iyi politik ortamın olduğu ülkelere verilmesi yönünde karar almaktadırlar. Çünkü bu durum kalkınma ve dış yardımın faydasının sürdürülebilir olmasını doğrudan etkilediği için çıktılar da daha anlamlı hale gelmektedir. Bu sebeple İslam Kalkınma Bankası hem 5 yıllık hem de 10 yıllık programlarında yönetim anlamında gelişim sağlayabilmek ve insan kaynağını zenginleştirmek için teknik iş birliklerine yer vererek kapasite gelişimini desteklemektedir. Başarılı programlar örnek alınarak üye ülkeler arasındaki

iş birliği sayısını 2017 itibariyle 18'e çıkarmıştır. Böylece toplam hibe miktarı içerisindeki payı %3'e ulaşan söz konusu iş birliği bağlantıları için onaylanan toplam miktar da 25 Milyon dolara ulaşmıştır. (IsDB, 2018)

İslam Kalkınma Bankası yardımları kalkınmaya yönelik uygulamalar ile anlamlı bir ilişki içerisinde olmakla beraber, etki gücü oldukça düşük kalmış yardımlardır. Bu durum İslam Kalkınma Bankası yardımlarının istenen seviyede olmadığını ve ayrıca beklenen etkiyi henüz tam anlamıyla gerçekleştiremediğini göstermektedir. Çalışmamıza konu Sahra altı Afrika ülkelerine yaklaşık elli yıl boyunca kalkınma odağında yardımda bulunmakla beraber bu ülkeler henüz kalkınma süreçlerini tamamlayamamışlardır.

Yapılan yardımlar İKB'nin faaliyet raporlarından görüleceği üzere boşa akıtılan yardımlar değildir. Mikro ölçekte ve yerel faydalarının olduğu elde edilen bilgiler kapsamında ortaya konmuştur (IsDB, 2021). Fakat makro ölçekte, incelediğimiz durum itibariyle, söz konusu ülkelere yönelik yapılmış olan yardımlar ve mevcut paradigma ile hedefler tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir. Nitekim bu hedeflerin gerçekleştirilmesi yalnızca dış yardım ve dışardan desteklemeler ile mümkün olmayacaktır. Ülke içi uygulamaların ve geliştirmelerin kalkınma yolunda çok daha önemli atılımlar sağlayacağı muhakkaktır. Bu sebeple hem içeriden hem de dışarıda gerçekleşen uygulamalar söz konusu ülkeleri daha gelişmiş ülkeler seviyesine henüz taşıyamamış olsa da daha iyi bir yaşam için imkân ve potansiyel barındırıyor olması üye ülkeler için önemli ve değerlidir.

Sonuç

Her zaman olumlu bir netice sağlamamış olmasına rağmen dış yardım akımları hem devam etmiştir hem de bu konuda alternatif arayışlar süregelmiştir. Easterly, Levine ve Roodman gibi yazarların dış yardımların bir etkisinin olmadığını belirttiği bu sistem içerisinde biraz daha kendine has uygulamalarının bulunduğu İslam Kalkınma Bankası yardımlarının çalışmamız kapsamındaki sonuçları itibariyle kalkınmaya ilişkin değişkenler arasında anlamlı bir ilişki gözlemlenmiştir. Fakat, bu ilişki söz konusu ülkelerin makro boyuttaki kalkınma süreçlerinde önemli bir ivme yakalayamamıştır. Bu bağlamda yapılan analizlerden elde edilen bulgulara göre yardım ve kalkınma ilişkisinde mikro ölçekteki değerlendirmelerin olumlu fakat makro ölçekteki çalışmaların ise daha belirsiz ve hatta negatif etkiler gösterdiği izlenmiştir. Bu nedenle İslam Kalkınma Bankası uygulamalarının genele uygulanması fikri tam olarak desteklenememiştir. İslam Kalkınma Bankası yardımlarının tutar olarak çok düşük kalması bu durumun sebeplerinden birini oluşturuyor olmasına rağmen ilgili tutarın daha yüksek seviyelere çıkması görülen mikro ölçekteki olumlu etkinin makro düzeyde de görüleceğini destekler nitelikte olduğunu belirtebiliriz.

Mikro projelerin makro ölçekteki projelerden daha etkili olduğu bulgusu üzerinden yola çıktığımızda, mikro yardımların az gelişmiş ülke ve bölgelerde yaşayan halka sosyo-ekonomik katkılar sunduğu, beşerî sermayeye katkı sağladığı ve iktisadi hayatı canlandırdığını görülmektedir. Burada çelişkili bir durum görünüyor olsa da aslında işlemlerin küçük ölçekli olması akımların hem yönetilebilir hem de kapsama alanının dar olmasından kaynaklı olarak daha iyi bir performans sergilediğini ifade edilebiliriz. Bu sebeple makro projelerin de göz ardı edilmeden doğru konumlandırarak mikro ölçekteki projelerin tamamlayıcısı, birleştiricisi ve sağlamaştırıcısı şeklinde yürütülmesi gerektiğini ifade edebiliriz.

Bu adımlar atılırken söz konusu projelerin verimliliğini düşürecek olan engellerin de ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu kapsamda siyasal çatışma, savaş, vb. ülke içi veya bölgesel düzeydeki sorunlardan öncelikle içsel nedenlerinin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Çünkü iç sorunlarını önemli ölçüde giderebilmiş bir ülke uluslararası boyutta değişen koşullara bağlı olarak oluşabilen krizleri aşmak için daha esnek politikalar uygulanabilecektir.

Diğer yandan yapılması gerekeni tekraren belirtmek gerekirse; sürekli bir yardım ile geçici çözümler yerine mevcut ekonomiyi, halkın kapsayıcı bir şekilde içine dahil edildiği verimli bir sistem haline getirmek yerinde olacaktır. Böylece kendine yetebilen çoğunluk hem ihtiyaçlarını karşılayabilecek hem de bu ekosistem içerisinde kendi tasarrufunu sağlayabilecektir. Örneğin dış yardımlar ile yoksul kesimin giyim ihtiyacının karşılanmasından ziyade giyim ürünlerinin üretilebilmesi için gerekli mekanizmaların kurulumu, sermaye desteği, teknik iş birliği veya pazar yeri kuruluşları gerçekleştirilmelidir. Bu kapsamda doğal süreçleri koruma, yenilenebilir enerji projeleri, alt yapı ve pazar yeri kuruluşları odağında bölge ülkeleri önemli potansiyelleri barındırmaktadır.

Uygulanabilecek programlardan bir diğeri de sosyal finans kuramı içerisinde önemli bir yer tutan sosyal etkili tahviller ve kalkınma etkili fonlar kapsamındaki projelerdir. Sosyal problemlerin çözümünde ve insan refahının artışında hem devletin yükünü hafifletecek hem de sosyal hizmetler sunmak amacıyla sermayesi özel yatırımcılardan sağlanan bir finansman kaynağı olması açısından çalışmamıza konu ülkeler için oldukça uygundur. İlgili fonlara aktarılacak kaynak donör ülke kurumları ve çok uluslu kalkınma bankaları açısından da anlamlıdır. Bu bağlamda Kalkınmayı Destekleyici Sukuk ve ortaklık temelli projeler yürütülebilir. Ayrıca İslam Kalkınma Bankası programları ile uyum sağlayacak olan bu finansman aracının sermayedarlarına dağıtılacak kar kısmı dış yardım bütçesinden karşılanmaya iki açıdan uygun görünmektedir: ilki yapılan işin bankanın ana faaliyetine uygun olması, ikincisi ise söz konusu sosyal hizmeti sağlayacak olan kurumun maliyetini azaltıcı unsurlar içermesidir.

Dış yardımların yalnızca yeterli tutarda veya doğru sektöre yönlendirilmesi ile verimli bir çıktı elde edilmemektedir, bu sebeple denetim mekanizmalarının da doğru çalışması gerekmektedir. Bu kapsamda sorumlu yardım kavramının ön plana çıkarılarak bir sorumluluk ve çıktı takibinin yapılması önemli görülmüştür. Bu anlamda bu denetim görevini ulusal ve uluslararası resmi makamların yanı sıra resmi olmayan şekilde denetleyecek basın kurumlarının güçlendirilmesi yardımların tabana yayılmasını sağlamak açısından önemlidir.

Kaynaklar

- Acemoğlu, D. ve Robinson, J. A. 2018. *Ulusların Düşüşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.
- Barro, R. J. 1991. "Economic Growth in a Cross Section of Countries." *Quarterly Journal of Economics* 106, 407-443.
- Burnside, C. ve Dollar, D. 1997. *Aid, Policies and Growth*. Washington: World Bank - Policy Research Working Paper.
- Burnside, C. ve Dollar, D. 2000. "Aid, Policies and Growth." *American Economic Review*, 847-868.
- Chachage, P. C. 2005. "Dış Yardım ve Afrika'nın Kalkınması." *1. Türk Afrika Kongresi* kitapçığı içinde, s. 221-242. İstanbul: Türkasya Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Durberry, R., Gemmell, N. ve Greenaway, D. 1998. *New evidence on the impact of foreign aid on economic growth*. Nottingham: Centre for Research in Economic Development and International Trade, University of Nottingham.
- Easterly, W. 1993. "How Much Do Distortions Affect Growth." *Journal of Monetary Economics* 32, 187-212.
- Easterly, W. 2003. "Can Foreign Aid Buy Growth?." *Journal of Economic Perspectives* 3(17), 23-48.
- Easterly, W., Levine, R. ve Roodman, D. 2004. "Aid, Policies and Growth: Comment." *The American Economic Review*, 774-780.
- Fischer, S. 1993. "The Role of Macroeconomics Factors in Growth." *Journal of Monetary Economics* 32, 485-512.
- ICA. 2022. "Key Achievements in the financing of African infrastructure in 2018: The Infrastructure Consortium for Afrika." Erişildi Ocak 3, 2022. <https://www.icafrica.org/en/topics-programmes/key-achievements-in-the-financing-of-african-infrastructure-in-2018/>.
- IsDB. 2018. "Realizing Sustainable Development, Development Effectiveness Report 2017." Erişildi Temmuz 25, 2022. <https://www.isdb.org/sites/default/files/media/documents/2018-12/Final%20ADER%202017-compressed.pdf>.
- IsDB. 2020. "Financing the Sustainable Development Goals, The Contributions of the Multilateral Development

- Banks." Erişildi Temmuz 25, 2022. <https://www.isdb.org/financing-the-sustainable-development-goals-the-contributions-of-the-multilateral-development-banks>.
- IsDB. 2020. "IsDB's Approval Data of Sub-Saharan Africa." Erişildi Eylül 5, 2020.
- IsDB. 2021. "Development Effectiveness Report, Achieving Result during Covid-19 Pandemic 2020." Erişildi Temmuz 25, 2022. https://www.isdb.org/sites/default/files/media/documents/2021-08/IsDB_ADER%202020_05August2021_Web%20Optimized.pdf.
- IsDB. 2021. "Economic Empowerment An IsDB Innovative Approach for Poverty Alleviation and Sustainable Development." Erişildi Temmuz 25, 2022. <https://www.isdb.org/economic-empowerment/economic-empowerment-an-isdb-innovative-approach-for-poverty-alleviation-and-sustainable-development>.
- Kwan, A. C., Wu, Y. ve Zhang, J. 1998. "An Exogeneity Analysis of Financial Deepening and Economic Growth: Evidence from Hong Kong, South Korea and Taiwan." *Journal of International Trade and Economic Development*, 339-354.
- Marais, H. ve Labuschagne, J.-P. 2019. *If You Want to Prosper, Consider Building Roads*. New York: Deloitte.
- Moyo, D. 2010. *Dead Aid: Why Aid Is Not Working and How There Is a Better Way for Africa*. New York: Penguin.
- OECD. 2022. "Aid at a Glance." Erişildi Ocak 7, 2022. https://www.oecd.org/:https://public.tableau.com/views/OECDDACAidataglancebyrecipient_new/Recipients?:embed=yand:display_count=yesand:showTabs=yand:toolbar=no?and:showVizHome=no.
- OECD. 2022. "ODA Levels in 2021- Preliminary data." Paris: OECD.
- World Bank. 1998. *Assessing Aid, What Works, What Doesn't, and Why*. New York: Oxford University Press.
- World Bank. 2000. *The Quality of Growth*. Washington D.C.: Oxford University Press.
- World Bank. 2020. "Data." Erişildi Nisan 19, 2020. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=ZG>.
- World Bank. 2020. "Data and Research." Erişildi Temmuz 25, 2022. <https://data.worldbank.org/>.
- World Bank. 2022. "Data Bank - World Development Indicators." Erişildi Temmuz 13, 2022. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>.